

I S S N 1 3 9 2 - 7 3 7 X

Archivum Lithuanicum 18

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO
VILNIAUS UNIVERSITETAS
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

ARCHIVUM *Lithuanicum* 18

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIUS 2016

Redaktorių kolegija / Editorial Board:

PROF. HABIL. DR. *Giedrius Subačius* (filologija / philology),
(vyriausiasis redaktorius / editor),

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO,
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Birutė Triškaitė* (filologija / philology),
(vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoja / associate editor),

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

HABIL. DR. *Ona Aleknavičienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Roma Bončkutė* (filologija / philology),
KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

PROF. DR. *Pietro U. Dini* (kalbotyra / linguistics),
UNIVERSITÀ DI PISA

PROF. HABIL. DR. *Jolanta Gelumbeckaitė* (kalbotyra / linguistics),
JOHANN WOLFGANG GOETHE-UNIVERSITÄT FRANKFURT AM MAIN

DR. *Reda Griškaitė* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DOC. DR. *Birutė Kabašinskaitė* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Bronius Maskuliūnas* (filologija / philology),
ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS

DOC. DR. *Jurgis Pakerys* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Rūta Petrauskaitė* (filologija / philology),
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS, KAUNAS

HABIL. DR. *Christiane Schiller* (kalbotyra / linguistics),
HUMBOLDT-UNIVERSITÄT ZU BERLIN

PROF. DR. *William R. Schmalstieg* (kalbotyra / linguistics),
PENNSYLVANIA STATE UNIVERSITY, UNIVERSITY COLLEGE

HABIL. DR. *Darius Staliūnas* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Mindaugas Šinkūnas* (kalbotyra / linguistics),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Aurelija Tamošiūnaitė* (filologija / philology),
JOHANNES GUTENBERG-UNIVERSITÄT MAINZ

DR. *Jurgita Venckienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

Turinys (Contents)

Straipsniai (Articles)

Ona Aleknavičienė

Biblijos frazeologizmai Jokūbo Brodovskio rankraštyje

Litauische Sprichwörter und Rätsel o 9

Birutė Triškaitė, Žavinta Sidabraitė

Johannas Jacobas Quandtas tikrai mokėjo lietuviškai o 47

Philip Kraut

Jacob Grimm und die litauische Sprache –

II. *Etymologische Forschung im Deutschen Wörterbuch* o 89

Giedrius Subačius

Simono Daukanto *Istorijos žemaitiškos* (1828–1834)

rašybos lūžiai: diakritikai, geminatos, digrafai o 135

Mindaugas Šinkūnas

Kristus, Krystus, Christus, Chrystus ar *Cristus*?

Vardo rašybos raida XVI–XIX amžiaus raštuose o 185

Daiva Sinkevičiūtė

Lietuvių dvikamienių vardų trumpinių kilmės asmenvardžiai

ir jų kamienų užrašymo ypatybės Vilniaus naujųjų miestiečių

ir laiduotojų 1661–1795 metų sąrašė o 221

Reda Griškaitė

„Kasdienybės rašymas“ kaip provincijos intelektualų kūrybinės raiškos ženklas

(Šiaurių dvaro savininko Teodoro Narbuto pavyzdys) o 255

Tamara Bairašauskaitė

Bajorų žemvaldžių ekonominės ir socialinės minties trajektorijos:

rašytinis Antano Medekšos palikimas o 303

Giedrius Subačius, Pēteris Vanags

Žodis *valstybē* – Simono Daukanto pasiskolintas latvizmas o 337

Recenzijos (Reviews)

Birutė Kabašinskaitė

Recenzuojama: *Altlitauisches etymologisches Wörterbuch* 1–3, 2015 o 375

Aurelija Tamošiūnaitė

Recenzuojama: Gijsbert Rutten, Marijke J. van der Wal, *Letters as Loot. A sociolinguistic approach to seventeenth- and eighteenth-century Dutch*, 2014 o 385

Liucija Citavičiūtė

Recenzuojama: Žavinta Sidabraitė (par.),
Kūdikių prietelius. Skaitinių vadovėlis, 2015 o 397

Jolanta Gelumbeckaitė

Recenzuojama: Bettina Bock, Maria Kozińska (Hrsg.),
Schleichers Erben. 200 Jahre Forschung zum Baltischen und Slawischen, 2014 o 405

Alma Braziūnienė

Recenzuojama: Roma Bončkutė (par.), *Vaclovo Biržiškos ir Petro Joniko susirašinėjimas (1948–1955)*, 2015 o 413

Akvilė Grigoravičiūtė

Recenzuojama: Francesco Zamblera, *Jidiš kalbos žodynelis*, 2015 o 421

Roma Bončkutė

Recenzuojama: Domas Kaunas, Audronė Matijošienė, Vilija Gerulaitienė (par.), *Mažosios Lietuvos lietuviai Kanadoje. Išivio Jurgio Kavolio 1891–1940 metų dokumentinis paveldas*, 2015 o 425

Paulius V. Subačius

Recenzuojama: Darius Staliūnas (sud.),
Lietuvos erdvinės sampratos ilgajame XIX šimtmetyje, 2015 o 433

Nijolė Strakauskaitė

Recenzuojama: Vasilijus Safronovas, *Nacionalinių erdvių konstravimas daugiakultūriame regione: Prūsijos Lietuvos atvejis*, 2015 o 443

Diskusijos, apžvalgos, pastabos (Discussions, Surveys, Notes)

Ernesta Kazakėnaitė

Glaustai apie pirmosios Biblijos latvių kalba vertimo istoriją o 451

Ona Aleknavičienė

Gotfrydui Ostermejeriui – 300 metų o 469

Daiva Kardelytė-Grinevičienė, Dalia Kiseliūnaitė

Tarptautinė konferencija, skirta Georgo Wenkerio sakinių vertimams į užsienio kalbas o 479

Regina Venckutė

In memoriam: Algirdas Sabaliauskas (1929–2016) o 483

Paulius V. Subačius

Vilniaus universitetas

Recenzuojama:

*Lietuvos erdvinės sampratos
ilgajame XIX šimtmetyje.*

Straipsnių rinkinys,

sudarytojas Darius Staliūnas; Lietuvos istorijos institutas

Vilnius: Baltijos kopija,

2015, 316 p. ISBN 978-609-417-115-4

Paaikėjus, kad akademinę praktiką nusakančios sąvokos yra devaluotos, lieka du keliai – einant lengvesniu išrandami nauji apibūdinimai, einant sunkesniu bandoma joms sugrąžinti pirminę vertę. Pastaraisiais metais paantraštė „straipsnių rinkinys“ Lietuvoje ėmė signalizuoti apie atsitiktinę tekstų krūvą, geriausiu atveju siejamą kilmės iš tos pačios konferencijos pranešimų. Panašiai ne viena „kolektyvine monografija“ pavadinta knyga tebuvo bendrų pastangų imitacija, kuriai vienovės regimumą teikė kuo abstraktesnė antraštė ir neva suklijuojantis paskiras dalis įvadas. Recenzuojamas veikalas yra atvirkščias pavyzdys – nežinia, kuklumas ar sąmoninga pastanga reabilituoti žanrą paskatino Darių Staliūną teminiu ir metodologiniu požiūriu vientisą, pasirinktos problemos visumą išsemiantį penkių istorikų darbą publikuoti kaip straipsnių rinkinį.

Užmoju studijoms prilygstantys septyni tekstai analizuoja, kaip apie Lietuvos erdvinę imtį bei jos kriterijus buvo galvojama nuo pat moderniosios Respublikos užuomazgų, o kai kuriais atvejais – ir nuo anksčiau, jei tai leidžia paaiškinti XIX amžiuje aktualizuotas sampratas. Atskleisti išpūdingą versijų, kur prasideda ir baigiasi Lietuva, spektrą leido bent trys prieigos savitumai: 1) greta pačių lietuvių savivokos tiriamas kitų kartu gyvenusių tautų ir kaimynų supratimas, 2) stengiamasi, kiek leido šaltiniai, aprėpti visus sociokultūrinius sluoksnius nuo Rusijos bei Vokietijos imperijų valdančiųjų elitų iki elementorių skaitytojų, 3) visokeriopai vengiama teleo-

loginės projekcijos, t. y. nesiribojama tik ta medžiaga, kuri paaiškina galiausiai ištvirtinusį Lietuvos erdvinį konceptą. Nors humanitarai mūsų dienomis jau drąsiau svarsto „nerealizuotas istorines galimybes“, tačiau būtent erdvės modeliavimo srityje ypač sunku išsivaduoti iš *de facto* pavalkų, nes po Antrojo pasaulinio karo abiejose geležinės uždangos pusėse galiojo tabu klausti, kuo pagrįstos Jaltoje ir Potsdame nustatytos valstybių ribos. O neseni Maskvos pagąsdinimai, esą „turėsite nepriklausomybę be Klaipėdos“, ar baltarusių nacionalistų pretenzijos į Vilnių dar labiau sustiprino nuostatą laikytis sienų nekvestionavimo principo net istorinės refleksijos plotmėje. Todėl šaunu, kad recenzuojamoje knygoje pastanga perprasti anuometinę teritorinių projekcijų įvairovę subordinuota tik moksliniam smalsumui, o ne kokiam nors atminties politikos programai.

Neišleisdama iš akių įprastų geografinės realybės piešinių su juose pažymėtiais tarmių, kalbų bei tautų arealais, Staliūno vadovaujama grupė orientavosi į *mentaliųjų žemėlapių* konceptą, siekė atskleisti tautos *geo-kūno* suvokties ir grupinių tapatybių sąveiką, interpretuoti erdvę kaip socialinės kūrybos produktą, kurio istorinių būklių rekonstrukcijai ypač svarbi diskursyvinių praktikų analizė (p. 9, 11–12). Kadangi Vakaruose nuolat populiarėjantys tokio pobūdžio tyrimai yra grindžiami heterogeniška teorine baze ir išsiskiria greičiau retoriniu, o ne faktologiniu naujumu, jų akademinio validumo ir įdomumo laidas yra anksčiau nepastebėtų detalių, analogijų, sąsajų įžvelgimas bei eksponavimas. Autoriai tuo nesitenkina ir, kur tik įstengdami, tikslina anksčiau rašiusių istorikų teiginius bei apibendrinimus. Knyga išsiskiria akademinio sąžiningumu – ne tik bibliografija, bet ir tekste nuolat mezgamas dialogas su kolegomis iš Lietuvos bei pasaulio byloja, kad rašant buvo surinkta ir skrupulingai peržiūrėta daugybė tekstų, įvairiomis kalbomis parašytų artima tematika¹. Antai Staliūnas diskutuoja su tautinei erdvėkūrai skirtu Vytauto Petronio veikalu² ir kitais darbais, svarsto jų tezių pagrįstumą, formuluočių taiklumą. Pavyzdžiui, kvestionuojama lietuvių istoriografijoje jau šmėžavusi ir Petronio vėl iškelta mintis esą Rusijos imperatoriškoji geografijos draugija, pirmiausia jos nariai latviai Julianas Kuznecovas bei Eduardas Volteris, pasitarnavo tautinio judėjimo lyderiams: „daugiau prielaidų kalbėti apie ‘priešingą’ įtaką – apie lietuvių inteligentijos poveikį ‘imperiniams etnografams’“ (p. 55, išn. 165). Nors pats Staliūnas šiuo atveju neapeliuoja į knygos įvade minimą postkolonijinę kritiką, tačiau būtent ji formuoja sąmoningumą, skatinantį ypač priekabiajai peržiūrėti pozityvų metropolinių institucijų vaidmens vertinimą kaip tikėtiną pokolonijinės būklės simptomą³.

1 Net nurodoma, koks istorikas pirmasis panaudojo mokslinėje apyvartoje anksčiau nefigūravusią periodikos publikaciją (pvz., p. 145, išn. 25), o tai retas dalykas Lietuvos akademinėje literatūroje, arba teisinamasi, kad lenkiškos XIX amžiaus periodikos bei publicistikos mastas perne-

lyg didelis, idant ją visą būtų buvę galima aprėpti (p. 178, išn. 17), nors akivaizdu, kad net ir kelis kartus solidesnio tyrimo imtis to nebūtų leidusi.

2 Petronis 2007.

3 Plg. Priyamvada 2004, 146–150.

Knyga įtvirtina jau kuris laikas vykstančius istoriografinės vartosenos pokyčius, skatinančius skaitytoją kitaip nei iki šiol suvokti imperinės galios santykio su lietuvių ir kitomis nedominuojančiomis tautomis pobūdį. „Politinio ir intelektualinio elito“ sąvoka vietoj anksčiau įprastesnių nuorodų į carus ar „Rusijos valdžią“ formuoja supratimą, kad nuostatos ir veiksmai Šiaurės Vakarų krašto gyventojų atžvilgiu kilo iš gana plataus metropolijos įtakingųjų rato. Šią mintį sustiprina pirmosios Staliūno studijos antraštė „Lenkija ar Rusija? Lietuva rusiškajame mentaliniame žemėlapyje“ (ne cariniame ar imperiniame). Tai, jog rinkinys pradedamas nuo šio teksto, tęsiamas lietuvių, lenkų, baltarusių bei žydų galvosena, o baigiamas vokiečių ir Prūsijos lietuvių perspektyvomis, mums pasirodė kaip nuoseklus Lietuvos erdvės lėmėjų išrikiavimas.

Ne kartą rašyta apie planuotus ir įvykdytus po padalijimų Rusijai atitekusios Abiejų Tautų Respublikos dalies administracinius pertvarkymus, tačiau pirmą kartą gerai išryškinta seka, kaip (dez)integruojant Lietuvą konkuravo istorinių teritorijų išlaikymo ar senųjų ribų ištrynimo ir etniškai (pirmiausia, lingvistiškai) apibrėžiamų ar pagal religinę priklausomybę identifikuojamų teritorijų logika. Žinomas faktas, kad „administraciniame žemėlapyje Lietuva kaip teritorinis vienetas neegzistavo“ (p. 74), neužstelbia detalaus pasakojimo apie realizuotus ir nerealizuotus sumanymus, kurie sutapdindami pagal skirtingus savitumus apibrėžiamą lietuvišką teritoriją su administracinėmis ribomis kreipė mažesnės, tačiau homogeniškesnės Lietuvos link. „Šaltas“ tyrimas nemaža dalimi patvirtino „karštų“ nacionalistų per visą XX amžių keltą mintį, kad imperija siekė lietuvių asimiliacijos suvokdama Lietuvą kaip rusų „tautinę teritoriją“, o ne vien kaip užimtą priklausinį, nors LDK vakarinės dalies savitumo ar atskirumo tezė rusiškajame diskurse vyravo (p. 75).

Kaip detalės gali atskleisti ar net lemti politines nuostatas, liudija preciziškos pastabos dėl viengubos ir dvigubos <s> vartosenos Kuznecovo, kuris tyrė etninę gyventojų sudėtį, rankraščiuose: rusiškai rašydamas toponimą „Baltarusija“ su viena raide jis simboliškai ją skyrė nuo „Rusijos“, o tai net „galėjo kelti pavojų trinarės rusų tautos koncepcijai“ (p. 54–55). Kadangi duomenys apie erdvės simbolinę apropiaciją, viena vertus, byloja, kokia teritorija ir jos centrai laikomi savais, kita vertus, įtvirtina pretenzijas į tą teritoriją, šiais aspektais aptariami paminklų statymo, įvardijimų suteikimo ar keitimo ir panašūs atvejai. Galimas daiktas, šiandienams lietuviškumo entuziastams būtų šiek tiek neįtikinantis, kad jie pateikia analogiškus argumentus ir taiko tuos pačius metodus, kuriuos dar 1868 metais pasitelkė Vilniaus gubernatorius Ivanas Šestakovas, pavedęs pakeisti esą sulenkintus vietovardžius, bei vėlesni cariniai valdininkai, kovoję prieš lenkiškus gatvių pavadinimus ir iškasas (p. 37–38).

Zita Medišauskienė studijoje „Lietuvos vaizdiniai XIX a. pirmojoje pusėje“ pirmiausia pateikia sistemingą apžvalgą, kaip po LDK žlugimo keitėsi *tautos, tėvynės, piliečių* sampratos bei *teritorijos, kilmės, istorijos, kultūros (kalbos, religijos, papročių)*

kategorijų vaidmuo tas sampratas apibrėžiant ir permaštant tapatybes. Minėtina, kad ši sintezė, kurioje adekvati anuometinei vartosenai proporcija tenka lenkiškiems ir iki šiol kur kas dažniau eksploatuotiems lietuviškiems šaltiniams, imtimi ir prieiga iš esmės skiriasi nuo tos pačios autorės pateiktosios akademinėje *Lietuvos istorijoje*⁴. Tie, kurie iki pat šių dienų mėgina megzti modernios valstybės ryšį su Kunigaikštystės didybe, pasiges parankios išvados, kurie vaizdiniai labiausiai susieja dabartinę Lietuvos paveikslą su senuoju, tačiau istorikė nė iš tolo nesiekė supaprastinti margumyno, tik šiek tiek jį surūšiavo. Naudinga, kad akivaizdžiai parodoma, kaip sunku retrospektyviai identifikuoti, kas maždaug iki septintojo dešimtmečio buvo vadinama *Lietuva*, kai viena kitą keitė politinė, geografinė, konfesinė atskaitos, pynėsi andainykštės karinės šlovės reminiscencijų žadinama tarpjūrio erdvės vaizduotė, aktuali kasdienė bemaž papartinė vartoseną ir primestį, tačiau ilgainiui šakniūsi administraciniai įvardijimai. Intriguoja, kad naujų išvalgų randasi pasitelkus iš pažiūros trinte nutrintą lietuviškos beletristikos medžiagą. Antai atkreiptas dėmesys į ankstyvas užuomazgas tos argumentacijos, kuri ties XIX–XX amžiaus riba leido inkorporuoti Vilnių bei lietuviškai nebekalbėjusias jo apylinkes į modernią etnolingvistinę Lietuvos sampratą (p. 119–120). Esama mokslinio lietuviškų elementorių sąvado⁵, apie juos rašė Meilė Lukšienė, Magdalena Karčiauskienė, Aušra Navickienė ir kiti švietimo raidos, senųjų vadovėlių tyrėjai, tačiau analizuodama specifiniu savojo krašto apibūdinimo bei erdvinės aprėpties aspektu Medišauskienė atskleidė, kaip „nuo šeštojo dešimtmečio elementoriuose pasirodęs vietovardis ‘Lietuva’ ir jo vartojimo kontekstas galėjo teigti vaikui, kad tai yra lietuvių, kalbančių lietuvių kalba, žemė“ (p. 125).

Antroje savo parašytoje studijoje „Lietuviškojo nacionalizmo erdvėkūra iki 1914 m.“ Staliūnas preciziškai koreguoja iš inercijos kitų istorikų kartojamus ne visai tikslus apibūdinimus esą kelyje į Nepriklausomybę „lietuviškoje erdvėkūroje dominavo keturias Rusijos imperijos gubernijas apimančios Lietuvos samprata“ (p. 142), o kairieji ir dešinieji politikai konfrontavo dėl modernios valstybės modeliavimo principų. Autorius solidžiai pagrindžia teiginį, kad XX amžiaus pradžios lietuviškojo diskurso suponuojama erdvinė vizija – tai visa Kauno gubernija, (nedideli) lietuviakalbių daugumos plotai Kuršo, Suvalkų, Gardino, Vilniaus gubernijose bei Rytprūsiuose ir istorinė sostinė. Įtikina apibendrinimas, jog „dauguma lietuvių politinių srovių“ sutarė tiek dėl būsimos savarankiškos Lietuvos teritorijos kontūrų, tiek dėl demografinio idealo – valstybės, „kurioje lietuviams numatytas titulinės tautos, o kitataučiams – mažumų statusas“ (p. 170). Staliūnas ne sykį prispirtinai klausia, *kodėl, dėl kokių motyvų* lietuvių veikėjai, būsimi signatarai telkėsi vienus ar kitus argumentus, terminologijas, ir, užuot laikęsis pažangiųjų bei konservatyviųjų klasifikacijos, daro prielaidą apie situacinę orientavimąsi į skirtingus adresatus, pa-

4 Medišauskienė 2011, 34–55.

5 *Lietuviški elementoriai*, 2000.

stangas įtikti tai valstiečiams, tai bajorams, tai cariniams pareigūnams. Toks hermeneutinis sąmoningumas atrodo gana vaisingas, juolab kad minėtas išvadas puikiai paremia iš Henri'o Lefebvre'o perimtas „erdvinės praktikos“ kriterijus – pavyzdžiui, teritorijos, kuriose identifikuojama lietuvių švietimo draugijų veikla, beveik visiškai sutampa su kitais būdais nustatyta, įvairių pakraipų veikėjų deklaruota Lietuvos politinio kūno apibrėžtimi. Tai skaitytojui perša retrospektyvią prielaidą, kad anksčiau istorikų darbuose nurodoma visuomeninių srovių priešprieša dėl Lietuvos sampratos buvo „išrasta“ siekiant naratyvinio dramatismo, o sovietmečiu dar ir nulemta privalomos „revoliucionierių“ bei „retrogradų“ dispozicijos, dalinai legalizuojančios tautinio atgimimo temą.

Aptartosios studijos tekstas metodologiškai stamantrus, dėl to sunkiau nei kiti įkandamas istorijos mėgėjams. Tiesa, mums ne visai norisi sutikti su Staliūno pateikta *etnografiškumo* ir *etniškumo* perskyra (pastaroji sąvoka aiškinama kaip „tautiškumo nustatymo metodas, tačiau jis remiasi individų apsisprendimu“, p. 144, išn. 17), vis dėlto dera pabrėžti, kad mokslininkas beveik visais atvejais korektiškai nurodo, kaip ir kodėl vartoja vieną ar kitą terminą. Tokiame kontekste pasigedome nebent tikslesnio *ideologijos* nusakymo – nors akivaizdu, kad autorius ją priešina *faktinei padėčiai*, tačiau su šia konfrontavo ir istorinė, simbolinė plotmė, todėl frazė „dėl ideologinių sumetimų“ (p. 154) bei panašūs apibūdinimai suponuoja negatyvų vertinimą, nėra iki galo aiškūs pabrėžtinai neutraliame svarstyme.

Bendrai Olgos Mastianicos bei Staliūno parašytas skyrius „Lietuva – Lenkijos tęsinys: teritorinis Lietuvos vaizdinys lenkiškajame diskurse“ bei vienos Mastianicos rašinys „Tarp etnografinės Baltarusijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atkūrimo: baltarusiškojo nacionalizmo erdvėkūra XX a. pradžioje“ pirmiausia naudingi kaip rūpestingai parengtos kaimyninių kraštų istorikų išvalgų rūpima tema santraukos. Tuo nesiribota: ir kolegų apibendrinimus, kuriems pritariama, ir – ypač – kvestionuojamus teiginius pasistengta tikrinti remiantis papildoma, savarankiškai tirta vienalaikės periodikos ir kitų pagal geografinę kilmę ar tematiką artimesnių spausdintų šaltinių medžiaga, kurios žanrinė įvairovė maloniai stebina. Greta politinės publicistikos, žemėlapių, kelionių vadovų, geografijos, etnografijos ir istorijos veikalų, į kuriuos natūraliai krypsta teritorinių suvokinių ieškantis žvilgsnis, pasitelkti vadovėliai, grožinė literatūra, knygynų katalogai, t. y. nesitenkinta tik paradigmiais ar simptomiais valstybių ir tautų geo-kūnų atvaizdais.

Sine ira et studio apibūdintas tiek Lenkijos lenkams, tiek asmenims, kuriuos vieni mūsų publicistai laiko „sulenkėjusiais lietuviais“, kiti – „LDK piliečiais“, tretieji – „lenkų nacionalistais“, vienodai būdingas galvojimas apie lenkų civilizacinį vaidmenį, kultūros pernašą į šiaurės rytus, kraujo susimaišymą. Tuo galvojomu grįstas per visą XIX amžių tarpęs ir iki Antrojo pasaulinio karo likęs tvarus įsitikinimas, kad Lietuva pernelyg susijusi su Lenkija, idant galėtų pasiekti visavertės savarankiškos būties. Savo ruožtu tai lėmė konstravimą bendros Lenkijos erdvės, apimančios ir visą isto-

rinę Lietuvą, o alternatyvios etnografinės koncepcijos (Mykolo Römerio, Czesławo Jankowski'o) buvo visiškai marginalios.

Politinio sąmoningumo požiūriu įdomu, kad daugiau kaip šimto metų senumo lenkų nacionalistų argumentų beastris perskaitymas atskleidžia tam tikrų dalykų pastovumą – nacionalinis Lenkijos, Lietuvos, Latvijos interesas tebėra toks pat, kokį jį formulavo Wacławas Orłowski: idant Rusija būtų kuo toliau ir mažiau veiktu mūsų dvasinę bei materialinę kultūrą (plg. p. 182). Sinchroniškai aktuali, o ne vien praeities įvykių supratimui naudinga baltarusių veikėjų pretenzijų į LDK paveldą ir teritoriją chronologinė bei motyvacinė analizė. Tiesa, apibūdinusi spektrą laiky-senų Vilniaus baltarusiškumo, pastangų jį simboliškai įsisavinti klausimu, Mastianica aiškesnės išvados apie XX amžiaus pradžioje vyravusią nuostatą nepadaro. Specialus dėmesys skirtas Baltarusių socialistinės gromados programai, suponu-jančiai bendros su Lietuva autonomijos siekį. Vis dėlto, mūsų galva, abejotinas isto-rikės teiginys, kad baltarusių inteligentija tai „laikė geriausiu strateginiu sprendimu“ (p. 219), nes buvo tikimasi, jog tokia darinyje stiprėtų baltarusių tautinis susipra-timas, kuris ateityje leistų siekti etnografinės Baltarusijos autonomijos. Taigi anks-tyvojo *Litbelo* planas greičiau buvo ne strateginis, o *taktinis*, numatytas pereinamajam laikotarpiui. Nekorektiškas tvirtinimas, jog „Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse M[aksimas] Bagdanovičius Vyčio atvaizdavimą Aušros vartų sienose jau traktuoja kaip baltarusių tautinio judėjimo ženklą“ (p. 215). Eilėraščio „Пагоня“, parašyto ~1916 metus (!), išties talentingo lyrikos kūrinio (neabejotinai iki šiol geriausio po-etinio teksto apie Vytį), tikrai nedera taip tiesmukai interpretuoti. Lyriniam subjek-tui LDK herbo, kurio lipdinys puošia Aušros Vartų renesansinį atiką, atsiminimas sužadina būtosios galingos raitelių kariuomenės vaizdinį ir graužatį dėl Baltarusijos sūnų apsnūdimo, susvetimėjimo. Kitaip tariant, Bagdanovičiui minėti simboliai yra bundančio tautinio jausmo katalizatoriai, istorinės savigarbos ištaka, bet toli gražu ne apropijuoti ženklai.

Dar vienas dviejų autorių straipsnis – Vladimiro Levino ir Staliūno „*Lite* žydiš-kuose mentaliniuose žemėlapiuose“ – pradedamas tarsi atsietu nuo knygos visumos termino *litvakas* apibūdinimu. Kita vertus, jei siekta apžvelgti, kaip Lietuvą suvokė litvakai, teko atskleisti šios sąvokos daugiareikšmiškumą, aktualų taip pat erdvinio požiūriu, nes lingvistiškai, religiška bei gastronomiškai (minimas ir toks motyvas, p. 228–229) apibrėžtų litvakų gyvenamos teritorijos nesutapo. Recenzentui, neišma-nančiam žydiškos kultūrinės specifikos, sunku spręsti apie rabiniškų šaltinių pasi-telkimo, religinių argumentų įtraukimo į tyrimą pagrįstumą, tačiau drįstume sakyti, kad sveikintina pastanga rasti dokumentų, kuriuose figūruotų ir pagal miestų, gy-venviečių išvardijimus leistųsi geografiškai identifikuojami toponimai *Lite* (Lietuva), *Raysn* (Rusija) ir *Zamet* (Žemaitija). Kita vertus, žydoms tai tebuvo regionai, kuriuo-se gyveno jų gentainiai, „ir šie regionai nebuvo politine prasme svarbūs rėmai“ (p. 255). Išsamiai atskleistas visiškasis žydų svetimumas lietuvių siekiams aptariamam

laikotarpiu, abejingumas tautinės autonomijos projektams, nedominuojančių etninių grupių nacionalizmo ignoravimas. Net ir žinant apie žydų bendruomenių ikimodernioje Lietuvoje uždaramą, kiek suglumina mintis, kad jie tiesiog „‘nematė’ lietuvių modeliuojamos ‘etnografinės Lietuvos’“, nes nelaikė tautinio judėjimo svarbiu veiksniu (p. 248), žvelgė į jį kaip į žemos kultūros valstietišką reiškinį. Autoriai kvestionuoja memuarinėje literatūroje pasitaikančius teiginius, „esą imperijos gyvavimo pabaigoje būta žydų socialistų, kurie rėmė lietuvių reikalavimus“ (p. 251) ir atskleidžia, kad toks solidarumas buvęs visiškai konjunktūrinis, susijęs su rinkimais į Valsybės Dūmą – derybomis dėl paramos kandidatams.

Paskutinė knygoje – Vasilijaus Safronovo studija „Lietuva vokiečių ir Prūsijos lietuvių erdvinėse sampratos“. Autorius beveik sinchroniškai paskelbė monografiją ta pačia tema⁶, tačiau trumpesnės, į rinkinį kompoziciškai ir metodologiškai integruotos versijos būtinumas jo visumai užbaigti nekelia abejonių. Ši dalis dar kategoriškiau pratęsia straipsnyje apie *Lite* akcentuotą mintį, kad tokia Lietuvos samprata, kokią XIX amžiuje turėjo žydai ar Prūsijos gyventojai, bemaž niekaip nesisieja nei su dabartine, nei su mėginta anuomet rutulioti carų valdžioje gyvenusių tautinių veikėjų. Net pirmojo skyrelio antraštėle Safronovas primygtinai pabrėžia: „‘Kitokia’ Lietuva Prūsijoje ir jos santykis su ‘Rusijos Lietuva’“ (p. 263). Istorikas, sakytume, pasimėgaudamas nurodo paradoksalius faktologinius prasilenkimus su tautinio naratyvo motyvu esą lietuvių „amžinai gyventa“ etnografinė laikomoje erdvėje (primena valdžios organizuotą Rytprūsių teritorijos apgyvendinimą po maro), konstruktyvistinį toponimų sklaidos ir taikymo pobūdį (detalizuoja antrinę administracinę „Lietuvos provincijos“ išplėtimą).

Regiono žinovams nenujiena, kad Prūsijos *Lietuvos* socialiniai reprezentantai nuo XVIII amžiaus buvo bajorija ir miestietija, bei tai, kad tapatinimasis su Lietuva čia turėjo mažai ką bendra ne tik su lietuvių kalbos mokėjimu, bet ir su etnine kilme (p. 267). Tačiau sistemiškas šių reiškinų aptarimas labai pravartus suvokiant teritorinę (regioninę) *lietuviškumą*, kuris radikaliai skiriasi ir nuo tautinio, ir nuo pilietinio – geriau žinomų ir dažniau apmąstomų tapatybės pavidalų. Ankstesnėse studijose apie Mažąją Lietuvą (Safronovas vengia retrospektyviai vartoti šią vėlyvą sąvoką) vokiečių domėjimosi autochtonais faktai buvo išrenkami kaip razinos iš pyrago ir (anachroniškai) komentuojami iš lietuviškos tautinės perspektyvos. Šiuo atveju, priešingai, parodoma, kada ir kodėl bendroje vokiškojo nacionalizmo, imperijos simbolinio įsitvirtinimo panoramoje randasi palankaus dėmesio Rytų Prūsijos heterogeniškumui požymių. Būtent tokia kontekste minima Lietuvių literatūros draugijos veikla, Otto Glagau, Ludwigo Passarge’s veikalai, bylojantys ne tik apie regiono išskirtinumus, bet ir apie pastangas „paversti šiuos išskirtinumus savais, ‘vokiškais’“, taip praturtinant vokiškumą (p. 278), o ne rūpinantis lietuvių etnosą tęs-

6 Safronovas 2015.

tinumu. Autorius atskleidžia, kaip lietuvių kalbos, liaudies meno, rašytojų nuo Kristijono Donelaičio iki Hermanno Sudermanno kūrybos propagavimas ar sporto klubo *Lituania* steigimas bei kitos „Prūsijos Lietuvos reprezentavimo priemonės leido šį landšaftą [...] paversti vokiečių nacionaline erdve“ (p. 285).

Safronovo tekste mums didžiausią abejonę kėlė nuolat taikoma „kultūrinio landšafto“ sąvoka, vargiai tetinkanti, kai kalbama ne apie savitas būrų trobas, bet apie lingvistų ar etnografų tekstuose nurodomas teritorijas, kuriose gyveno lietuviai, o ypač – apie parapijų (pseudo)istorinį siekį pabrėžti, kad jos įsteigtos hercogo Albrechto (p. 279). Terminas daug kur pavartotas tarsi kita reikšme, nei ta, į kurią apeliuoja autorius, kai daro prielaidą, kad „savitos kultūrinės grupės formuoja Žemės paviršius, pasižyminčius konkrečiai kultūrai būdingais elementais“ (p. 207, išn. 35). Žinoma, metonimijos ribas galima plėsti susiejant peizaže dominuojančią gotiškos varpinės smailę su bažnyčios steigimo aktu, tačiau šiuo atveju gal tiesiog nesusivokta, kad *landšaftas* lietuvių kalboje adaptuotas neperimant visų poliseminio termino reikšmių – reiškia tik kraštovaizdį, bet ne kraštą ar vietovę, kaip kai kuriose germanų kalbose.

Knygos kalba gana sklandi, patogiai sutvarkytas jos mokslinis aparatas, jam tebtūt galima prikišti vos vieną kitą smulkmeną. Antai nesuvienodintos kai kurios išnašos į archyvinius šaltinius: akivaizdžiai rusiškos bylų bei dokumentų antraštės daugiausia pateikiamos išverstos, tačiau kai kurios tarsi be akivaizdaus motyvo – originalo kalba (pvz., p. 54, išn. 151–155, 157–158); ne visai aišku, kaip dera suprasti pasitaikančius laužtinius skliaustus antraštėlėse, kai šiaip sąlyginiai (aprašomieji) įvardijimai pateikti be jų (p. 37, išn. 46). Iš pasikartojančių redakcinių riktų ypač kliūva parazitiska *sutinkama* vartosena („konceptija dažnai sutinkama“ ~ konceptija dažna, dažnai pasitaiko, p. 39 etc.) ir santrumpa *Pl.* vietoj įprastesnės *Plg.* – palygink(-ite). Kadangi teikiama slovakiška (pagal etninę kilmę) rašytojo ir mokslininko pavardės forma *Šafárik* (o ne dažnesnė lietuviškuose leidiniuose čekiška *Šafařík*⁷), tai ir pirmąjį vardą derėjo rašyti ne čekiškai ar rusiškai *Pavel*, bet slovakiskai – *Pavol* (p. 45, 314)⁸. Kun. Juozapas Čerkeliauskas (pasirašinėjęs slapyvardžiu *Mainionis*) apsirikus pavirto *Čerkiausku* (p. 148, išn. 44), o Aušros Vartų koplyčia – *bažnyčia* (p. 215). Vargu, ar tikslu žemėlapiu antraštę „Polska pod względem etnograficznym“ buvo versti „Etnografinė Lenkija“ (p. 193, išn. 106). Asmenys, kurių mokslinėmis ir (ar) profesinėmis žiniomis cliovėsi carinė administracija, jau ne pirmame pastarojo meto veikale⁹ vadinami *ekspertais* (p. 45 etc.), tačiau mums tai skamba kaip nebūto statuso priskyrimas, nors, galimas daiktas, padeda šiuolaikiniam skaitytojui tiksliau suprasti jų funkciją ir vaidmenį.

⁷ Žr. *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 22, 822.

⁸ Kiti nevienodumai bei įvairavimai rašant XIX amžiuje gyvenusių asmenų pavardes (pvz., Romer / Römer) nulemti vieningų

nusistovėjusių principų, kuriuos akceptuotų akademinė humanitarų bendruomenė, stokos.

⁹ *Plg.* Subačius 2011.

Didžiausias knygos trūkumas yra nepatenkinamas iliustracijų – istorinių žemėlapių pateikimas. Nors, kaip minėta, autoriams labiau rūpėjo *mentaliniai žemėlapiai*, skaitytojų geografinė vaizduotė sukalibruota taip, jog norėtų matyti grafiškai pavaizduotą plotų ir ribų įvairovę. Safronovo rengtos kartoschemos aiškios, kokybiškos (p. 22–27, 275), o štai daugumos senųjų didelio formato spalvotų žemėlapių smarkiai sumažintose faksimilėse vargiai įmanu ką nors išžiūrėti (ypač p. 49, 156, 167, 186). Drauge galima apgailestauti, kad konceptualiai prasmingam (žemėlapių karikatūra iš lietuviškos spaudos iliustruotam) knygos viršeliui pristigo talentingo dizainerio, kad įdomus veikalas išleistas labai kukliu 300 egz. tiražu ir dėl Europos Sąjungos remiamų projektų finansavimo sąlygų negali būti platinamas įprastu keliu per knygynus, tad pasiekė tik į Lietuvos istorijos institutą besikreipusių profesionalų aplinką.

Knygoje nėra atvirai svarstomas ar koreguojamas atsakymas į bendriausią teorinį klausimą, kylantį iš *savo / svetimo* kolektyvinės refleksijos – kokioms svarboms tautiniam ir pilietiniam sąmoningumui turi tapatinimasis su teritorija, jos riboženkliais bei erdvės telkimo centrais? Ši svarba postuluojuama kaip aksioma. Ir tai greičiau privalumas, nes veikalas yra nuosekliai istorinis, jo autoriai laikosi atstu nuo spekuliacijų, kurios būdingos vadinamosioms *kultūrinėms studijoms* identitetų ir modernizacijos tema. Nuo XXI amžiaus pradžios į Vakarų universitetus doktorantūrai išvykę lietuviai parašė visą šūsnį naujausiomis metodologijomis bandomų grįsti disertacijų apie nacionalizmą Baltijos kraštuose. Tačiau tik mažesnė jų dalis pasistūmėjo toliau nei jau žinomų dalykų persakymas, o kai kurioms būdingas arogantiškas kitų istorikų darbų nepaisymas¹⁰. Recenzuojama knyga leidžia teigti, kad tautinio sąjūdžio problematikos tyrimų centras liko, kur buvęs, maža to, pasiekta jau antroji sukaupto žinojimo sintetinio ir daugiaperspektyvumo kokybės pakopa po legendinių *Atgimimo studijų*. Beje, dauguma anos serijos knygų taip pat buvo straipsnių rinkiniai.

Literatūra:

- Lietuviški elementoriai*, sudarė Aurelija Rabačiauskaitė, Ingrida Korsakaitė, Kaunas: Šviesa, 2000.
- Lietuvių Atgimimo istorijos studijos 1–17*, Vilnius: Sietynas et al, 1990–2001.
- MEDIŠAUSKIENĖ, ZITA, 2011: „Laikas – Erdvė – Žmogus“, *Lietuvos istorija* 8(1). *Devynioliktas amžius: Visuomenė ir valdžia*, Vilnius: Baltos lankos, 15–176.
- PETRONIS, VYTAUTAS, 2007: *Constructing Lithuania: Ethnic Mapping in Tsarist Russia, ca. 1800–1914*, Stockholm: Stockholm University.
- PRIYAMVADA, GOPAL, 2004: „Reading subaltern history“, *The Cambridge companion to post-colonial literary studies*, ed. by Neil Lazarus, Cambridge: Cambridge University Press, 139–161.

¹⁰ Plg. Staliūnas 2012.

- SAFRONOVAS, VASILIJUS, 2015: *Nacionalinių erdvių konstravimas daugiakultūriame regione: Prūsijos Lietuvos atvejis*, Vilnius: Baltijos kopija.
- STALIŪNAS, DARIUS, 2012: „Apie kai kurias istorijos mokslo disertacijas, skirtas lietuvių tautiniam judėjimui, apgintas užsienio mokslo įstaigose“, *ALt* 14, 373–392.
- SUBAČIUS, GIEDRIUS, 2011: *Lietuvių kalbos ekspertai Rusijos imperijos tarnyboje: Dmitrijus Kaširinas, Zacharijus Liackis, Andrius Poidėnas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Visuotinė lietuvių enciklopedija* 22. *Sko–Šala*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012.

PAULIUS V. SUBAČIUS

Gauta 2016 m. rugsėjo 19 d.

A. J. Greimo semiotikos ir literatūros teorijos centras

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5

LT-01513 Vilnius, Lietuva

el. p.: pvsu@takas.lt